

Цитування:

Широка О.Б. «Христос – Добрий Пастир» в українській іконографії Акафістів Богородиці та Ісуса Христа XVII – XVIII ст. *Культура і сучасність* : альманах. №1. Київ : ІДЕЯ ПРИНТ, 2020. С. 146-149.

Широка Оксана Богданівна,
аспірантка Львівської національної
академії мистецтв
ORCID: <https://orcid.org/0000.0002.0108.3317>
Shiroka.oksana@gmail.com

Shyroka O. (2020). Christ the Good Shepherd in the Ukrainian Iconography of the Akathist to the Holy Virgin and Akathist to the Lord Jesus Christ cycles in 17-18th centuries. *Kultura i suchasnist* : almanakh, 1, 146-149 [in Ukrainian].

«ХРИСТОС – ДОБРИЙ ПАСТИР» В УКРАЇНСЬКІЙ ІКОНОГРАФІЇ АКАФІСТІВ БОГОРОДИЦІ ТА ІСУСА ХРИСТА XVII – XVIII СТ.

Мета роботи: розглянути особливості зображення «Христа – Доброго Пастиря» в контексті розвитку іконографії циклів Акафістів Ісуса Христа та Пресвятої Богородиці в українському мистецтві XVII – XVIII ст.. **Методологія:** У дослідженні використано метод формального мистецтвознавчого аналізу. Вплив богословської складової та культурних вподобань того часу на змістове наповнення іконографії досліджувалися за допомогою іконографічного та іконологічного методу. Використання міждисциплінарного підходу дало можливість для аналізу особливостей текстів Акафістів Христа та Богородиці, барокових літературних, філософських та художніх творів, як зразків іконографії Доброго Пастиря. **Наукова новизна:** Вперше розглянуто образ «Христа – Доброго Пастиря» в контексті розвитку іконографії Акафістів Пресвятої Богородиці та Ісуса Христа в українському мистецтві XVII – XVIII ст.. Окреслено текстову та мистецьку основи даної іконографії, простежено зв'язок мистецьких творів з західноєвропейськими зразками. **Висновки:** Встановлено, що образ «Христа – Доброго Пастиря» з'являється в українському мистецтві XVII – XVIII ст. під впливом тогочасної західноєвропейської гравюри. Зображення «Христа – Доброго Пастиря» з ягням на спині, представлене у живописних та графічних циклах Акафістів Христа та Богородиці, зумовлено згадками про нього у текстах самих акафістів.

Ключові слова: образ Христа – Доброго Пастиря, Акафіст Ісуса Христа, Акафіст Пресвятої Богородиці, українська іконографія, ікона, гравюра.

Широкая Оксана Богдановна, аспирантка Львовской национальной академии искусств

«Христос – Добрый Пастырь» в украинской иконографии Акафистов Богородице и Иисуса Христа XVII – XVIII вв.

Цель работы: рассмотреть особенности изображения «Христа – Доброго Пастыря» в контексте развития иконографии циклов Акафистов Иисусу Христу и Пресвятой Богородицы в украинском искусстве XVII – XVIII вв.. **Методология:** В исследовании использован метод формального искусствоведческого анализа. Влияние богословской составляющей и культурных предпочтений того времени на содержательное наполнение иконографии исследовались с помощью иконографического и иконологического методов. Использование междисциплинарного подхода дало возможность для анализа особенностей текстов Акафистов Христа и Богородицы, барочных литературных, философских и художественных произведений, как образцов иконографии Доброго Пастыря. **Научная новизна:** Впервые рассмотрен образ «Христа – Доброго Пастыря» в контексте развития иконографии Акафистов Пресвятой Богородицы и Иисуса Христа в украинском искусстве XVII – XVIII вв.. Определена текстовая и художественная основы данной иконографии, прослежена связь художественных произведений с западноевропейскими образцами. **Выводы:** Установлено, что образ Христа Доброго Пастыря появляется в украинском искусстве XVII – XVIII вв. под влиянием тогдашней западноевропейской гравюры. Изображение «Христа – Доброго Пастыря» с ягненком на спине, представленное в живописных и графических циклах Акафистов Христа и Богородицы, обусловлено воспоминаниями о нем в текстах самых акафистов.

Ключевые слова: образ Христа – Доброго Пастыря, Акафист Иисусу Христу, Акафист Пресвятой Богородицы, украинская иконография, икона, гравюра.

Shyroka Oksana, Ph.D. candidate, Lviv National Academy of Arts

Christ the Good Shepherd in the Ukrainian Iconography of the Akathist to the Holy Virgin and Akathist to the Lord Jesus Christ cycles in 17-18th centuries

The purpose of the article is to study the peculiarities of the depiction of Christ the Good Shepherd within the development of the Ukrainian iconography of the Akathist to the Holy Virgin and Akathist to the Lord Jesus Christ cycles in 17-

18th centuries. **Methodology.** The research is based on the method of formal art analysis. The iconological and iconographic methods were used to study the influence of then-existing theological tendencies and cultural preferences on the content of the iconography. The interdisciplinary approach was used to analyze the textual peculiarities of the Akathists, Baroque literary, philosophical, and artistic texts as exemplars for the iconography of Christ the Good Shepherd. **Scientific Novelty.** The article is the first attempt to examine the image of Christ the Good Shepherd within the development of the Ukrainian iconography of the Akathists cycles in the 17-18th centuries. The textual and artistic basis of this iconography was outlined, the links between the artistic works and their West European exemplars were established. **Conclusions.** It has been proved that the image of Christ the Good Shepherd was introduced to the Ukrainian art of the 17-18th centuries under the influence of the West European printmaking tradition of that time. The portrayal of Christ the Good Shepherd with the lamb on his back, found in the Akathist to the Holy Virgin and Akathist to the Lord Jesus Christ cycles, is related to the references in the Akathists.

Key words: Christ the Good Shepherd. Akathist to the Lord Jesus Christ, Akathist to the Holy Virgin, Ukrainian iconography, icon, engraving.

Актуальність теми дослідження. Зображення «Христа – Доброго Пастиря» розглядається в контексті іконографії Акафістів Богородиці та Христа в українському мистецтві XVII – XVIII ст.. Причини виникнення, особливості мистецького втілення цієї іконографії у циклах Акафістів Богородиці та Христу досі мало вивчені. Таким чином у процесі нашого дослідження ми звернемо увагу на західноєвропейську гравюру та богословські тексти, у тому числі і тексти Акафістів Богородиці та Христу, як основу для втілення образу «Христа – Доброго Пастиря» в українському мистецтві XVII – XVIII ст..

Аналіз досліджень та публікацій. Означена тема є недостатньо висвітленою у наукових публікаціях. У статті про Доброго Пастиря у Дрогобицькому стінописі, (1670-ті рр.) В. Свачій [7], аналізуючи дану іконографію, опирається на ранньохристиянські зразки, не розглядаючи західноєвропейські графічні пам'ятки, ближчі за часом та стилістикою до зображень Акафістів Богородиці та Христа. Т. Кара-Васильєва [4] розглядає образ «Христа – Доброго Пастиря» в українському літургійному шитті.

Мета дослідження. Розглянути основу виникнення та особливості зображення «Христа – Доброго Пастиря», як самостійного зображення та у контексті розвитку іконографії Акафістів Богородиці та Христа в українському мистецтві XVII – XVIII ст.. Визначити типологію образу «Христа – Доброго Пастиря», втіленого в Акафістах, відносно зразків іконографії у ранньохристиянському та західноєвропейському мистецтві XV – XVII ст..

Виклад основного матеріалу дослідження. Алгоритмічні зображення Доброго Пастиря у вигляді безбородого юнака-пастуха з ягням на спині відомі з ранньохристиянських часів (III – IV ст.). Проте, починаючи з XIV – XV ст. у європейській мініатюрі та гравюрі з'являється образ Доброго Пастиря, як Христа у зрілому віці з ягням на спині. Під впливом європейської іконографії даний образ стає актуальним в українському мистецтві XVII – XVIII ст. Це пов'язано з інтересом богословів до символічно-алгоритмічного тлумачення Святого Письма.

Розвиток мистецтва риторики сприяв виникненню такого жанру барокової літератури, як проповідь. Як правило, друковані збірники проповідей та іншої богословської літератури супроводжувалися гравюрами. Європейські Біблії XV – XVI ст., зокрема Біблії бідних (*Biblia Pauperum*), містили велику кількість гравюр з мінімальним використанням тексту та призначалися для не писемного населення. Як зазначає Т. Кара-Васильєва, у «Тератургіумі», 1638 р. А. Кльонофський писав: «Живописне зображення Христа – переважно для тих, хто не вміють читати, тому і називають живописне мистецтво книгою не писемних» [4, 15]. У XVI – XVII ст. західноєвропейські гравери створили «альбомні видання» (завдяки горизонтальній спрямованості зображень) Біблій – Пітера ван де Борхта (1580 р.), Герарда де Йоде (1685 р.) Маттіаса Мерріана (1625 р.), Ніколаса Піскатора (1635 р.) [10], П. Х. Схюта (1659 р.), Кристофа Вайгеля (1695 р.). Для розробки власного художнього образу українські митці користувалися ними, як зразками. Завдяки друкованій книзі в українському мистецтві XVII – XVIII ст., у Акафістах Богородиці та Христа з'являється зображення «Христа – Доброго Пастиря».

Основою виникнення образу «Христа – Доброго Пастиря» є Біблійні тексти. Про пастуха (Бога), що опікується своїми вівцями (народ Ізраїля) згадується у Старому Завіті (книги Бут. 49, 24; 48, 15; Пс. 23, 1; 80, 2; Числ. 27, 16-17; Єзек. 34; Єрем. 23, 1-6). У Новому Завіті представлені образи: а.) загубленої вівці (Лк. 15, 3-7); б.) Христа, як Доброго Пастиря (Йн. 10, 1-21). У текстах Акафістів Богородиці та Христа зображення Пастиря та ягняти асоціюються з Ісусом. Акафіст Христа, як церковний гімн був укладений на основі Акафіста Богородиці (відомий з VII ст.) у XI ст.. Він, як і Акафіст Богородиці складається з 25-ти віршів, які умовно поділяються на 13-ть кондаків (8-ми рядковий вірш) та 12-ть ікосів (20-ти рядковий вірш). Повні цикли Акафістів Христа та Богородиці зображується у 25-ти сюжетах кожен. В Акафісті Богородиці про Марію, як матір Ягняти та Пастиря говорить 4-ий ікос та 10-ий кондак.

Акафіст Христа (у виданнях «Акафісти», XVII – XVIII ст. – Акафіст Ісусу Найсолідшому) про Ісуса, як Пастиря згадує у хайретизмах (з гр. «прослава») 2-го, 5-го, 8-го та 11-го ікосів. Порівняння Ісуса з Агнцем та жертвним ягням маємо у 5-му ікосі та 7-му кондаку Акафіста Христа.

Найдавніше зображення «Христа – Доброго Пастиря», як Пантократора у зрілому віці, в українському мистецтві (два фрагменти статуї Доброго Пастиря, що зберігаються у музеї Херсонеса (IV – V ст.) [6, 134; 8, 39] є алегоричними ранньохристиянськими зображеннями пастиря-юнака) розміщене на південній стіні храму у церкві Св. Юра у Дрогобичі, у стінописі «Акафіст Ісуса Христа». Воно виконане у 1670-х роках дрогобицьким малярем Стефаном Медицьким [7, 284]. Стінопис ілюструє вибрані сюжети Акафіста Христа та складається з 12-ти композицій. На думку В. Свачія у дрогобицькому стінописі «Христос – Добрий Пастир» знаменує відкуплення, адже навпроти нього зображено Розп'яття [7, 288]. «Христос – Добрий Пастир» відображає 7-ий кондак Акафіста Христа: «Бажаючи споконвічно виявити таємницю, Ти, як вівця, на смерть ведений був Ісусе, і, як ягня перед стриженням, був мовчазний, і, як Бог, із мертвих воскрес, Ти і в славі на небеса вознісся Ти...» [3, 62]. За цим текстом гравюри українських стародруків XVII – XVIII ст. у Акафістах Христа зображують Воскресіння та Вознесіння Христове (на одній гравюрі, видання «Акафісти», Київ, 1663 р. та Львів, 1699 р.) або лише Вознесіння («Акафісти», Київ, 1706 р.).

У дрогобицькому храмі є окреме зображення Доброго Пастиря як пастуха, без овечки на спині, з посохом у руці (ікона цокольного ярусу іконостасу хорів церкви св. Юра у Дрогобичі, друга пол. XVII ст.). Таке трактування характерне для ранньохристиянського періоду (III – IV ст.) [6, 134], втілюючи Христа як безбородого юнака з ягням на спині або юнака, що грає на лірі (як античний Орфей). У західноєвропейському мистецтві XVI – XVII ст., наприклад, на гравюрі Мартіна де Воса (Біблія Піскатора, 1650 р.) [10] цей образ відображає притчу про загублену вівцю (Лк. 15, 3-7).

У «Акафістах» 1731 р. [1, 29] та 1798 р. [2, 29] міститься однакова (виготовлена за однією матрицею) гравюра-ініціал, що зображує «Христа – Доброго Пастиря» на тлі літери Z («земля» – за церковнослов'янською абеткою). Вона ілюструє 10-ий кондак Акафіста Богородиці: «Світ спасти бажаючи, прийшов Творець, як сам обіцяв, та був Пастирем нашим...» [3, 75]. Гравюра розміром 5, 6 × 4,6 см зображує Христа у повен ріст з ягням на спині. Зображення без підписів, проте його авторами можуть бути гравери «Акафістів» 1731-

1798 рр. (усього близько семи видань) Мокій, Аверкій Козачківський та Геронтій. У цьому образі Христос постає у західноєвропейській гравюрі, зокрема у першому виданні Біблії польською мовою, 1561 р. [12] та у Біблії Піскатора, 1650 р. [10]. У інших кириличних виданнях Акафістів XVII – XVIII ст. 10-ий кондак подає юного Христа у терновому вінку з хрестом на спині та знаряддями страстей у руках. Таке трактування Спасителя, як і зображення Доброго Пастиря, є символом Христової жертви.

Обов'язок духовного пастиря щодо вірних (символічно – отара овець) лежав на духовенстві. Як зазначає Т. Кара-Васильєва, говорячи про архієрейське вбрання XVII ст.: «Поверх сакоса одягали омофор – широку, довгу пов'язку навколо шиї, прикрашену хрестами та золотим шитвом... за православною символікою омофор означав людство, обтяжене гріхами, яке Христос узяв собі на плечі, як вівцю... Одягання омофора символізує, що Христос своєю смертю спокутував гріхи людства... особливе значення на літургії мав малий омофор, в якому єпископ возносив на вівтарі Безкровну Жертву, тоді малий омофор знаменував блудну вівцю євангельську, яку архієрей брав на свої рамена, наслідуючи приклад Доброго Пастиря» [4, 22]. У творах І. Галятовського «Ключ розуміння», А. Радивиловського «Вінець Христов» священнослужителів величають Добрими Пастирями. І. Галятовський означає загублену вівцю, як людську природу, яку взяв Ісус при народженні. Автор говорить про отару овець, як про дев'ять чинів янголів, залишених Христом на небі. Ісус прийшов на землю заради одної заблуканої, людської природи, що віддалилася від Бога через первородний гріх [9, 9]. Про ототожнення духовної особи з Добрим Пастирем свідчить гаптоване на омофорі митрополита А. Шептицького зображення «Христа – Доброго Пастиря» (1762 р., Національний музей у Львові ім. А. Шептицького).

Скульптурне зображення «Христа – Доброго Пастиря» виконане Йоаном Георгієм Пінзелем для вівтаря барокового храму Непорочного Зачаття у Городенці (Івано-Франківська область) [11]. Христос поданий з оголеним торсом та ягням на спині. Цей тип зображення «Христа – Доброго Пастиря» запозичений із західноєвропейського мистецтва, наприклад, гравюри Корнеліуса Галле, нідерландського майстра XVI – XVII ст. [13]. Тут можна говорити про проведення паралелі образу воскреслого Ісуса з жертвним ягням.

Композиція «Добрий Пастир» у стінописі Троїцької надбрамної церкви Києво-Печерської лаври на думку А. Кондратюк ілюструє притчу про загублену вівцю (Лк. 15, 4-6) та є запозиченою з гравюри Біблії Піскатора [5, 116, 10]. За даними

дослідниці схожий сюжет також представлений у Біблії Вайгеля, 1695 р. [5, 116]. На трійцькому стінописі зображено Доброго Пастиря, як безбородого юнака з ягням на спині, тобто це ілюстрація до притчі про заблукану вівцю, втілення відомого з античності образу Доброго Пастиря.

Висновки. Іконографія Акафістів Богородиці та Ісуса Христа, базуючись на східно-християнській традиції у XVII – XVIII ст., збагатилися образами західноєвропейського мистецтва, зокрема зображенням «Христа – Доброго Пастиря». Трактування Христа як пастиря-учителя та ягнати як жертви за гріхи людства, відображене у текстах Акафістів, стало причиною появи образу «Христа – Доброго Пастиря» у циклах Акафістів Богородиці та Христа. Ісус постає як Пантократор у зрілому віці, на противагу відомому з античності типу пастуха-юнака. Образи Христа-Пантократора з ягням на спині та юнака-пастуха в українському мистецтві XVII – XVIII ст. розвиваються паралельно, представляючи перший у низці самостійних зображень та у контексті іконографії Акафістів Богородиці та Христа, у той час, як другий, за прикладом західноєвропейської гравюри, став втіленням притчі про загублену вівцю.

Література

1. Акафісти, канони і прочая душеполезная моления. Национальна бібліотека ім. В. Вернадського, Київ. Кир. 99. Київ : друкарня лаври, 1731. 339 арк.
2. Акафісти і канони. Национальна бібліотека ім. В. Вернадського, Київ. Кир. 1096 П. Київ : друкарня лаври, 1798. 327 арк.
3. Акафіст до пресвятої Богородиці. Акафіст до Ісуса Христа. *Молитовник з псалтирем*. Видання четверте. Київ, Харків, Львів : ПВ Святогорець, 2010. 572 с.
4. Кара-Васильєва Т. Художньо-функціональна роль літургійного шитва в ансамблі храму. *Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії*: Зб. наук. пр. К. : ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2008. Вип. 8. С. 15–26.
5. Монументальний живопис Трійцької надбрамної церкви Києво-Печерської лаври: Каталог. К. : Видавництво «КВЦ», 2005. 252 с.
6. Овсійчук В.А., Кривавич Д.П. Оповідь про ікону. Сімферополь : Таврида, 2001. 395 с.
7. Свачій. В. Стінопис «Добрий пастир», 1670-ті рр., у церкві св. Юра у Дрогобичі. *Дрогобицькі Храми Воздвиження та Святого Юра у дослідженнях*. Третє читання. Дрогобич, 2010. С. 284–290.
8. Фомін І. Фрагменти скульптурних образів «Доброго Пастиря» у ранньохристиянській традиції. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. К., 2012. Вип. 15. С. 39–45.
9. Галятовський І. Ключ разумьня. Київ : друкарня лаври, 1659. 253 арк.
10. Альбом № 24. Біблія Піскатора. 1650 (?). Медіорит., 1650 (?). 283 арк.: веб-сайт. URL: <http://irbis-nbuv.ua/ulib/item/UKR0007150>.

11. Іоанн Георг Пінзель. Слідами таємничого генія. URL: <http://www.kray.org.ua/5639/mandrivky/yoann-georg-pinzel-slidami-tayemnichogo-geniya/>.

12. Biblia (pol. Biblia Leopoldy), 1561, Kraków: веб-сайт. URL: <https://polona.pl/item/biblia-to-iest-xiegi-starego-y-nowego-zakonu-na-polski-iezuk-z-pilnoscia-wedlug,MTE2MzZmZmOTU/1232/#info:metadata>.

13. Collection of (96) 16th-17th C. German engraved book illustrations by Mattheus Merian (1593-1650) or Jan Sadler (1550-1600): веб-сайт. URL: <https://live.thomastonauction.com/lots/view/1-16ZI8S/collection-of-96-16th-17th-c-german-engraved-book-illustrations-by-mattheus-merian-1593-1650-or-jan-sadler-1550-1600>.

References

1. Akathist, kanons i prochsia dushepoleznaia moleniia. (1731). Vernadsky National Library of Ukraine. Kyiv, Kyr. 99. Kyiv: printing house of lavra.
2. Akathists i kanons. (1798). Vernadsky National Library of Ukraine. Kyiv, Kyr. 1096 P. Kyiv: printing house of lavra.
3. Akathist to Virgin Mary, Akathist to Our Lord Jesus Christ. (2010). Prayerbook with psalter. Four edition. Kyiv, Kharkiv, Lviv: Swiatohorec [in Ukrainian].
4. Kara-Vasyliieva T. (2008). The artistic and functional role of the liturgical needlework in the temple ensemble. *Ukrainian Art Studies: materials, research, reviews: collection of scientific works*. Kyiv (pp. 15-26) [in Ukrainian].
5. Monumental painting of the Trinity Gate Church of the Kyiv-Pechersk Lavra. (2005). Catalog. Kyiv: KVIC [in Ukrainian].
6. Ovsiihuk, V.A. & Kravych, D. P. (2001). The story about icon. Simferopol: Tavryda [in Ukrainian].
7. Svachii V.(2010). Mural of the Good Shepherd, 1670s. In St. George's Church in Drohobych. Drohobych , 284-290 [in Ukrainian].
8. Fomin I. (2012). Fragments of the sculptured images of the Good Shepherd in the early Christian tradition. *Actual problems of national and world history*, 15, 39-45 [in Ukrainian].
9. Haliatovskiy I. (1659). The key to understanding. Kyiv: printing house of lavra.
10. Albom 24. Biblia Piskatora. (1650). Midioryt.,1650. Retrieved from: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0007150>. [in Ukrainian].
11. Ioan Georgh Pinzel. In the footsteps of a secret genius. Retrieved from : <http://www.kray.org.ua/5639/mandrivky/yoann-georg-pinzel-slidami-tayemni-cho-geniya/> [in Ukrainian].
12. Biblia (pol.; Biblia Leopoldy) 1561, Krakow. Retrieved from: <http://polona.pl/item/biblia-to-jest-xiegi-starego-y-nowego-zakonu-na-polski-iezuk-z-pilnoscia-wedlug,MTE2MzZmZmOTU/123#info:metadata> [in Polish].
13. Collection of (96) 16th-17th C. German engraved book illustrations by Mattheus Marian (1593 – 1650) or Jan Sadler (1550 – 1600). Retrieved from: <https://live.thomastonauction.com/lots/view/1-16ZI8S/collection-of-96-16th-17th-c-german-engraved-book-illustrations-by-mattheus-merian-1593-1650-or-jan-sadler-1550-1600> [in English].

Стаття надійшла до редакції 23.03.2020
Прийнято до друку 25.04.2020